

מן השטח

רשתות חברתיות אינטרנטיות וחברה אזרחית בישראל

עזר פוקס וגלי סחבירא

רשתות חברתיות (social networks) הוא אחד מן המושגים המובילים במחקר ובטקסטים של השנים האחרונות, בכל מה שנוגע ללמידה (פיתוח ידע) ועשייה אנושית בתחומים רבים, כמו: מדעים, פיתוח ארגוני, כלכלה, פוליטיקה ועוד. המושג רשת היא מטפורה המבטאת החלשה של מושג המרכז וההיררכיה הסמכותית, ואילו המושג חברתי מחזיר את האינטראקציה הבין-אישית, אשר מניעה אותנו בנסיבות חברתיות, לתחומים מרכזיים ומערכתיים של חשיבה ופעולה. מושג הרשת התפתח גם מתוך העולם הטכנולוגי של המחשוב, התקשורת והאינטרנט. ביטוי מובהק לכך נמצא במושג Web2.0, אשר מסמן מעבר לתשתיות ותהליכים בהם האנשים והקהילות מכווננים את מבני הידע, צורות ההתארגנות וכיווני הפעולה שלהם כמו ידיהם ובתוקף הדינמיקה החברתית האוטנטית והקונטקסטואלית.

רעיון החברה האזרחית, הוא ביטוי של מגמות רעיוניות, אשר אמנם הן מוקדמות יותר ממושג הרשת, אך במובנים רבים קיימת חפיפה במיוחד בהקשר של התארגנויות למידה ופעולה סביב ערכות הודית חברתית. המאפיינים הבאים לידי ביטוי במושג חברה אזרחית, מאתגרים גם הם באופן ישיר את המושגים היררכיה, מרכז, בעלות, קטגוריזציה וגבול. המאמר מנתח כמה יסודות תפיסתיים משותפים ומבדילים בין רשת חברתית לחברה אזרחית, מצביע מתוך כך על ההזדמנויות הטמונות ברשתות חברתיות אינטרנטיות כתשתית לקידום החברה האזרחית בישראל, ומנסה להאיר כמה מן הכוחות המעכבים את מימושן של הזדמנויות אלה. עוד מתאר המאמר ניסיון ראשוני לפיתוח רשת חברתית אינטרנטית לחיזוק החברה האזרחית בישראל.

מה מבטא המושג רשתות חברתיות?

רשתות חברתיות (social networks) הוא אחד מן המושגים המתפתחים ביותר בהקשר של למידה (פיתוח ידע) ועשייה אנושית בתחומים רבים, בהם מדעים (אתר Cleaner פיתוח ארגוני (Contractor, Wasserman & Faust, 2007), כלכלה, פוליטיקה, (Benderoff, 2007), ביטחון (Heher, 2007) ועוד.

המושג רשתות חברתיות, יחד עם מושגים כמו קהילות עיסוק (communities of practice) ולמידה ארגונית (organizational learning), מבטא מגמה אשר הולכת וצוברת

תאוצה בחשיבה האנושית במגוון תחומים של חיינו, שנכנה אותה כאן מגמה פוסט-היררכית-לאומית-תעשייתית – במובן של ערעור על המונפול של ההיררכיה כמכוננת מבנים של ידע ופעולה אנושיים. רשת חברתית היא מושג שמשתלב באופן מובהק במגמה זו של ערעור על המונפול של רעיון מדינת הלאום כמכונן הסדרים חברתיים רחבי היקף, וערעור על המונפול של תפיסות תעשייתיות כמכוננות קידמה ומבנים כלכליים¹:

- רשת היא מטפורה [בניגוד בולט למטפורה המסורתית בתחום זה – העץ (Deleuze & Guattari, 1987)], המבטאת החלשה של מושגי המרכז (המדינית, הגיאוגרפית), ההיררכיה (של השפעה, מבנה, נגישות וסמכות), הבעלות (על ידע, על משאבים), הקטגוריזציה והגבול (בין ארגונים, בין קהילות, בין קטגוריות של ידע), ועוד.
- חברתית היא מושג אשר מחזיר לדינמיקות האנושיות בתחומים מרכזיים של חשיבה ופעולה, את האינטראקציה הבין-אישית, אשר מניעה אותנו בנסיבות החברתיות. ההכרה היא, שבני אדם מסוגלים, תוך הסתמכות על התכונות החברתיות האוטנטיות ביותר (מה מעניין אותנו במשותף, מה יש לך לספר שחשוב לי לשמוע ולהפך, את מי אני מכיר/ה שלדעתי חשוב לך לפגוש, וכדומה) ליצר התארגנויות ופעולות משמעותיות.

חשוב לציין, כי גם בעידן התעשייתי של המאות האחרונות פעלו רשתות חברתיות (בתחום הפנאי, גמילות חסדים, בידור ועוד), אולם רק בשנים האחרונות החלה להתגבש התפיסה האנושית, לפיה רשתות חברתיות הן צורת התארגנות בעלת יכולת להשפעה מערכתית רחבת היקף על האופן בו האנושות תופסת את עצמה, פועלת ומתפתחת (Forbes, 2007 Elgar, 2007):

במקביל להתפתחות הרעיונות שצוינו לעיל ובפרט רעיון הרשתות החברתיות, התפתח מתוך העולם הטכנולוגי של המחשוב, התקשורת והאינטרנט – זרם חשיבתי שסימן את האינטרנט כתופעה חברתית-תרבותית, אשר המהפכנות העמוקה שבה קשורה בעידן הפוסט-תעשייתי, ולא בחידוש טכנולוגי כזה או אחר. ביטוי מובהק של מגמה תפיסתית זו, נמצא במושג web2.0, אשר מסמן מעבר לתשתיות ולתהליכים בהם האנשים והקהילות מכוננים את מבני הידע, צורות ההתארגנות וכיווני הפעולה שלהם כמו ידיהם ובתוקף הדינמיקה החברתית האוטנטית והקונטקסטואלית. דוגמאות מובהקות לתשתיות web2.0 הן הבלוגים (blog), אשר מעניקים לאדם בכל מקום בו הוא נמצא נגישות לביטוי בקנה מידה גלובלי, והוויקי (wiki), אשר מעניקים לקהילות באשר הן את היכולת לפתח באופן אוטונומי ושיתופי (collaborative) ידע בר קימא (לוי, 2007).

תשתיות מובילות של רשתות חברתיות אינטרנטיות בישראל, כוללות את: תפוז, TheMarker Café (מיקוד עסקי), shox ו־dex (צעירים), ibc (קשרים עסקיים), מקושרים (היכריות), hook (תעסוקה), ilcu (אירועים) ועוד.

חשוב לציין כי מושג הרשתות החברתיות, כמו גם המקורות הרעיוניים שאנו מקשרים אותו אליהם, נושאים עימם גם פוטנציאל (וגילומים שניתן להצביע עליהם בפועל) לשימור, העמקה ויצירת צורות חדשות, של תופעות ריבוד והדרה חברתית, אליטות של כוח, השפעה,

1 כוונתי איננה במובנו הקלאסי של post-industrialism (מעבר מייצור לשירותים וחברת המידע), אלא לערעור תפיסת השכפול התעשייתי של ידע קנוני (בעיקר סביב מודל מדעי הטבע וההנדסה) לצרכי פעולה אופטימלית בהיקף רחב.

ועוד. אין הכוונה כאן להתעלם מאפשרויות אלה, אלא להתמקד בהזדמנויות החיוביות יותר ובניצולן לצרכי החברה האזרחית.

רשתות חברתיות אינטרנטיות וחברה אזרחית

רשתות חברתיות הן צורה אחת של התארגנות חברתית, שכמה ממאפייניה, כמו גם הפרשנויות התיאורטיות הרווחות דומים ועולים בקנה אחד עם הרעיונות שרווחים במחקר על החברה האזרחית. במיוחד אמור הדבר באשר לתחומים הבאים:

- המאפיינים הבאים לידי ביטוי במושג חברה אזרחית, מאתגרים ישירות את המושגים היררכיה, מרכז, קטגוריזציה וגבול.
- הרעיון של חברה אזרחית מציב אותה כגורם שיש ביכולתו לאזן את כוחה של מדינת הלאום, הן בהשפעה על עיצוב פני החברה והן בהשפעה על מאפייני הממשל.
- הרעיון של חברה אזרחית מאפשר ומחזק צורות פעולה קונטקסטואליות, על פני פעולה אוניברסליסטית.²
- המושג חברה אזרחית מגלם אפשרות ליכולת השפעה מערכתית רחבת היקף, על האופן בו האנושות מתפקדת ותופסת את עצמה.
- באופן פרטני, ניתן לסמן רעיונות ומושגים ששני העולמות הרעיוניים קשורים בהם בקשר עמוק, והבולט שבהם אולי הוא המרחב הציבורי / public sphere (כפי שהמושג על ידי יורגן הברמאס, 1962). מעבר לכך ניתן לציין את מושגי הקהילות, הנגישות, הוולונטריות ועוד.

בשנים האחרונות נכתב יותר ויותר על הזיקות הרעיוניות שבין רשתות חברתיות, כולל רשתות אינטרנטיות, והחברה האזרחית, (Gerlach, 2001; Gibson, 2001; Peerenboom, 2004; Schuler & Day, 2004; 2001) למרות המקורות הרעיוניים השונים מהם נובעים שני המושגים, נכתב, בהמשך, כי החברה האזרחית עשויה לזכות במינוף משמעותי באמצעות שימוש במושג ובכלים של רשתות חברתיות – בפרט אינטרנטיות, אם וכאשר אלה יתפתחו ויהפכו לגורם משמעותי ולצורה של התארגנות חברתית רחבת היקף. מן העבר השני, גם תופעת הרשתות החברתיות יכולה למלא תפקיד חברתי משמעותי ביותר אם וכאשר יופנמו הערכים, הרעיונות וקהלי המשתמשים הרבים והמגוונים של החברה האזרחית, ויבואו לידי ביטוי גם בפעילותן של הרשתות החברתיות.

אפשר להבחין שהמושג והביטויים הפרקטיים של רשתות חברתיות אינטרנטיות חדרו אמנם לשיח ולפרקסיס של החברה האזרחית בעולם ככלל, ובישראל בפרט, אך בצורה איטית ושולית באופן יחסי לחידרתן לעולמות אחרים, כמו העולם הכלכלי, המסחרי, הטכנולוגי, והבטחוני. נראה, שהחדירה של הרשתות החברתיות האינטרנטיות למדיום העיקרי של החברה האזרחית, דהיינו למגזר השלישי (ובמיוחד לארגוני השינוי החברתי) בישראל, עומדת במתח מסויים עם ההיגיון והפוטנציאל של הרשתות הללו כמנופים לשינוי חברתי ולפיתוח החברה

האזרחית. מחקר שנערך בישראל לפני כשנתיים (זרקאוי, 2006) תיאר שימוש בסיסי ביותר בתשתית האינטרנט בארגוני חברה אזרחית, וברמה העולמית – במהלך 2007 הוקמו שלוש רשתות מערכתיות (לא של ארגון בודד) גלובליות³ שעליהן אין עדיין מחקר הערכה.

מניסיונו בעבודת שטח ומשיחות בקרב פעילים/ות וארגונים בחברה האזרחית הישראלית בשנים האחרונות, בנושאים הקשורים לרשתות חברתיות ואינטרנט, עולות כמה השערות שיכולות לסמן את החסמים שמעכבים פיתוח מואץ יותר של רשתות חברתיות אינטרנטיות בקרב ארגוני חברה אזרחית בישראל:

- התפיסה של "חברתי מול טכנולוגי" – משייכת את הרשתות החברתיות האינטרנטיות לעולם של טכנולוגיה, עולם שמזוהה עם ניכור ותיעוש חברתי (פסי היצור ההמוניים, קווי הצבאות ההמוניים) ולא דווקא עם פעילות שמקדמת חברה אזרחית;
- באופן דומה, מזוהות רשתות חברתיות אינטרנטיות עם עולם כלכלי קפיטליסטי, עולם שארגוני החברה האזרחית נוטות שלא לתת בו אמון;
- התפיסה של "חברתי מול ניהולי-אסטרטגי" – משייכת את הרשתות החברתיות האינטרנטיות לסביבה של ניהול ואסטרטגיה, בעלת זיקות לרעיונות של היררכיה וסמכות מוקנית, ואלו נתפסות כבלתי תואמות את האתוס של ארגוני חברה אזרחית.

מעניין לציין, שמההתרשמות שלנו, לתפיסות אלו שותפים גם יחידים וקהילות העוסקים בפילנתרופיה. אותם האנשים כשהם מתפקדים כאנשי עסקים בתחומי ההיי-טק, קרנות הון סיכון ועוד, פועלים במסגרת של רשתות אינטרנטיות, עסקיות, תרבותיות ואחרות ואולם אין הם נוטים להיות פעילים ברשתות חברתיות אינטרנטיות, ואין הם מעודדים מלכ"רים איתם הם קשורים להיות פעילים ברשתות חברתיות אינטרנטיות, במסגרת פעילותם כפילנתרופים. יכולים להיות, כמובן, הסברים נוספים, ואולם נושא זה ראוי למחקר ולבחינה מדוקדקת יותר.

פיילוט רשת חברתית אינטרנטית לקידום החברה האזרחית בישראל

מרכז "שיתופים" פועל לקידום ארגוני המגזר השלישי, לביסוס פילנתרופיה ישראלית אפקטיבית ומשמעותית, ולגיבוש דיאלוג ושיתופי פעולה בין עמותות, עסקים וממשל. תפיסת העולם של שיתופים היא תפיסה של רשת, כך שכדי להפיק את מיטב ההשפעה על החברה הישראלית יש לפעול במשותף בין ארגונים, מגזרים, קהילות ואנשים. לשם כך, מרכז שיתופים מבקש ליצור מרחב פתוח לדיאלוג, שיתופי פעולה, איגום משאבים, למידה משותפת, הנגשת מידע וידע. מרכז שיתופים פועל, יחד עם יזמים חברתיים ומומחים בתחום, לפיתוח רשת חברתית אינטרנטית לקידום החברה האזרחית בישראל. הרשת תהיה תשתית אינטרנטית למיצוי הפוטנציאל המצוי בארגונים ובבני אדם הפועלים או מעוניינים לפעול לטובת החברה והקהילה. הרשת תאפשר לארגונים, לקבוצות וליחידים מפגשים פורמאליים

3 change.org, ו־justmeans.com הן רשתות חברתיות אינטרנטיות המוקדשות לחברה האזרחית ושינוי חברתי, ו־LinkedIn for good (במסגרת LinkedIn.com) היא שילוב של איזור חברתי במסגרת רשת חברתית מסחרית.

וא־פורמאליים להחלפת דעות, להצגת תוכניות, מחשבות ודילמות, להתארגנות סביב רעיון, לפיתוח עולם תוכן משותף, לגיוס משאבים (כספיים, אנושיים ואחרים), להתנדב, לקדם ולפתח תוכניות חדשות ושירותים חדשים.

האסטרטגיה בפיתוח הרשת החברתית האינטרנטית לחברה האזרחית היא לשלב אותה במסגרת רשת חברתית מסחרית קיימת ונפוצה. הסיבה לכך אינה נעוצה רק בהורדה משמעותית של תקורות הפיתוח, אלא באמירה אידיאולוגית בעניין צמצום הבידול התפיסתי והמעשי שבין המגזר העסקי והחברה האזרחית. מעבר לכך – אסטרטגיה זו תגדיל את ההשתתפות ברשת החברתית, שכן חברים שרשומים וירשמו ברשת המסחרית יגלוש לאיזור הרשת החברתית מבלי להחליף סביבת עבודה, וייווצרו יחסי גומלין בהקשר של גיוס משאבים והתנדבות, שהם חוצי־מגזרים במובהק.

במסגרת הפיילוט פועלות מספר קהילות ברשת החברתית כדי לבחון את התאמת התשתית הטכנולוגית הקיימת ואת תהליכי העבודה עם קהילות שונות. המונח "קהילה" מכונן לאזור באתר (ברשת) שמציע לחברים בקהילה מגוון כלים גנריים – תיקיות תוכן משותפות, עריכה משותפת של תכנים ב"וויקי", כתבות, לוח אירועים, עדכונים, פורומים, גלריות תמונות משותפות, רשימות, צ'טים שמציעים את מסגרת השיח של הקהילה, כאשר חברי הקהילה הם שיוצרים את התכנים ואת תהליכי העבודה הייחודיים של הקהילה. בנוסף, הרשת מציעה אפשרויות מתקדמות של ניהול, שיתוף, איסוף והפצת מידע וידע באמצעות כלים אינטרנטיים (רשימות תפוצה, תיבות דואר ועוד). דוגמאות לקהילות בשלב הפיילוט – צוות של עמותה ארצית בפרישה רחבה, קהילת מנהלים במגזר החברתי, קהילת מנהלי עמותות המשתתפים בתוכנית הכשרה, חיפוש עבודה ועובדים במגזר החברתי ועוד. כל אחת מהקהילות מורכבת מאוסף של חברים שמשותפים ומרכיבים קהילות שונות וכך יוצרים "שוק" דינמי ואינטראקטיבי של משאבים אנושיים. הפיילוט נמצא בשלב ראשוני ועם זאת ניכרת כבר התעניינות רבה של אנשים וארגונים.

סיכום

מאמר זה הציג את היסודות התפיסתיים וההקשר הרעיוני של מושג הרשתות החברתיות, וניסה להמחיש כי הם קשורים קשר קרוב ליסודות התפיסתיים ולהקשר הרעיוני של מושג החברה האזרחית.

בהמשך לכך נטען, כי באימוץ, למידה ופרשנות של מושג הרשת החברתית וביטוייו הפרקטיים, בהקשר של החברה האזרחית – ישנה הזדמנות של ממש למינוף ופיתוח החברה האזרחית. מתוך הנחת יסוד זו החל "שיתופים" בפילוט לפיתוח תשתית רשת חברתית אינטרנטית לקידום מערכת של החברה האזרחית בישראל, ובפרט ארגונים וקהילות לשינוי חברתי, פיילוט שהשתתפות בו והשפעותיו ייבחנו בשנים הקרובות.

לסיום, הועלו השערות לגבי חסמים ומעכבים תפיסתיים, וסיבות אפשריות לחסמים אלו, בדרכה של החברה האזרחית לאמץ, לפרש ולהשתמש ברשתות חברתיות אינטרנטיות ומה שהן מביאות עימן לצרכי צמיחה מערכתית משמעותית.

מקורות

- ניהאד זרקאוי, מלכ"ר מקוון: מטרות ושימושים של אתר האינטרנט בקרב ארגוני המגזר השלישי בישראל, תקציר מחקר, פברואר 2006.
מוריה לוי, WEB2.0 והשלכותיו על ניהול הידע הארגוני, *2know*, מאי 2007
- Benderoff E. (2007). Social sites go political: A facebook founder helps design obama's online network, *Chicago Tribune*, 23
- Collaborative Large-Scale Engineering Analysis Network for Environmental Research (CLEANER), <http://cleaner.ce.berkeley.edu>
- Contractor, N. S., Wasserman, S., & Faust, K. (1994). Testing multitheoretical, multilevel hypotheses about organizational networks: An analytic framework and empirical example. *Academy of Management Review* 31(3), 681–703.
- Deleuze G., & Guattari F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. Minnesota: University of Minnesota Press
- Elgar E. (2004). *The network society: A cross-cultural perspective*. M. Castells (Ed.)
- Forbes, May 2007
- Gerlach, L. (2001). The structure of social movements: Environmental activism and its Opponents. In: D. Ronfeldt, & J. Arquilla (Eds.), *Networks and netwars: The future of terror, crime, and militancy*. Washington D.C.: RAND, National Security Research Division.
- Gibson J. L. (2001). Social networks, civil society, and the prospects for consolidating russia's democratic transition. *American Journal of Political Science*, 45(1), 51–68.
- Heher, A. M. (2007). Newest spy gadget: Social networking. *Associated Press*, 5
- Peerenboom R. (2004). Social networks, civil society, democracy and rule of law: A new conceptual framework. In H. Chaihark, & D. Bell (Eds.), *The politics of affective relations: East asia and beyond* (pp. 249–276). Lexington: Lexington Books.
- Schuler, D., & Day, P. (Eds.), (2004) *Shaping the network society: The new role of civil society in cyberspace*. MIT Press